

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 29 квітня 2022 року)

Суми
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Зякун А. І., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Льницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Камьонка М., д-р габ. (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Польща);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Нестеренко В. А., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 9 від 16.06.2022 р.)

Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи : матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 29 квітня 2022 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2022. – 433 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 1022 від 20 грудня 2021 р.), присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2022

ГРИГОР'ЄВ Роман Володимирович

аспірант,

Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка

**«Шлях провінційної актриси»:
спогади Марії Велізарій як джерело інформації
про театральну справу на Поділлі
кінця ХІХ – початку ХХ ст.**

У статті здійснено спробу висвітлити окремі аспекти історії театральної справи на Поділлі за спогадами актриси Марії Велізарій, яка згадує про гастролі в містах Вінниці та Умані, репертуар і постаті артистів, підкреслює про настрої місцевої публіки від побачених вистав.

Марія Іванівна Велізарій – російська актриса, що належала до когорти провідних акторів провінційного театру Російської імперії, педагогиня і скрупульозна мемуаристка, спогади якої слугують цінним джерелом вивчення театального життя України загалом та Поділля кінця ХІХ – початку ХХ ст. зокрема. З 1886 р. виступала в Петербурзі, Москві й у провінційних театрах імперії, зокрема в антрепризах М. Соловцова і М. Бородая. Разом із чоловіком, артистом І. Шуваловим багато гастролювала містами України (Київ, Харків, Катеринослав, Вінниця, Умань та ін.). У 1916 р. через хворобу залишила сцену [2, с. 6]. Працювала режисером, викладала театральне мистецтво. Останні роки провела в Ленінградському Будинку ветеранів сцени. Актриса широкого творчого

діапазону, талант якої «вигравав й іскрився, немовби нагарно заморожене шампанське» [4, с. 37].

Вперше уривки з мемуарів актриси побачили світ у журналі «Радянський театр» [3, с. 27-33] та збірнику «Російський провінційний театр» [2, с. 5] Ленінградського відділення Всеросійського театрального товариства. У 1938 р. видавництво «Мистецтво» надрукувало її спогади під назвою «Шлях провінційної актриси», що представляють цілісне історичне полотно, зіткане з вражень, особистих переживань, дотепних коментарів, влучних спостережень, які відображають найдрібніші деталі життя провінційного театру. Героями розповіді стали: М. Савіна, М. Єрмолова, О. Южин, М. Дальський, О. Вишневський, І. Шувалов, Д. Карамазов, М. Іванов-Козельський, М. Соловцов та інші митці. Найбільший інтерес становлять спогади актриси про гастролі містами Поділля, де М. Велізарій ділила сцену з непересічними діячами театрального мистецтва. Саме цьому періоду присвячено розділ мемуарів «Шекспір на провінційній сцені» [2, с.167-175].

Марія Велізарій вперше з гастрольями відвідала Вінницю у 1890-х рр., де познайомилася з драматургом, актором та антрепренером О. Крамським, який мав дві антрепризи в Одесі та Вінниці, а в 1893 р. за її рекомендацією працював у київському театрі Соловцова як актор і адміністратор [2, с. 194]. На час приїзду актриси до Вінниці Крамської був антрепренером близького друга Ф. Шаляпіна, відомого на той час актора, харківчанина за походженням, Мамонта Дальського (Мамонт Вікторович Неєлов, 1865–1918), якому у спогадах приділено значну

увагу. «Дальський почав грати Шекспіра в ранній юності в найменших містечках глухої провінції. Навіть Шклов, Умань, Вінниця на той час були для нього великими містами. Він грав у Голті, а мріяв про гастролі у Парижі» [2, с. 167]. Далі М. Велізарій захоплено зазначає: «йому було байдуже, який ансамбль, чи є на сцені декорації, а на акторах – належні костюми. Якщо він, Мамонт Дальський, грає, значить, тут справжній театр, якщо навіть над головою немає даху...» [2, с. 168]. У Вінниці вперше пересіклися їх творчі шляхи. І варто зазначити, що до цих мемуарів часто звертаються дослідники біографії М. Дальського, про що свідчать цитати зі «Шляху провінційної актриси» у мистецтвознавчій літературі ХХ ст. [1, с. 181-184].

До відкриття у Вінниці великого стаціонарного міського театру в 1910 р. залишалося майже два десятиліття [5, с. 114], тому Дальському і Велізарій довелося грати у театрі антрепренера Крамського. Про нього актриса згадує так: «худий, сірий від пилюки сад. Напіввідкрита сцена. Обстановка страшна. Крамської з боязкістю поглядає на Дальського: а раптом не сподобається – поїде?». Однак «великий трагик» не зрадив сцени, в заштатних містечках «Дальський грав із більшою охотою, ніж у “імператорському” театрі», завідуючи репертуаром, грав «щовечора свого Шекспіра» [2, с. 168, 170-171].

Спочатку ставили «Отелло». Оглянувши кандидатів та відібравши за рекомендацією антрепренера акторів на відповідні ролі, М. Дальський розпочав репетицію – «першу і водночас генеральну». Про репетицію на

вінницькій сцені актриса зазначає наступне: «Дальський, навіть тренуючись, зазвичай репетирував на повний голос. І, коли гастролер, розлючений тупістю партнера, схопив тремтячого Яго за комір, виволік його на авансцену і заволав: «Крові, Яго, крові!» – навіть загартований у вогні пожежник – і той ойкнув на весь театр: стільки було трагічного піднесення у грі чудового артиста». Саме задля можливості раз у раз відточувати техніку та мати необмежену сценічну практику трагик «шоліта кочував» по імперській провінції. І це давало свої плоди: «його Отелло виблискував усіма фарбами високого художнього твору. Можливо, тому його гастролі завжди супроводжувалися таким гучним успіхом. Мабуть, лише братів Адельгейм Росія знала більше, ніж Мамонта Дальського» [2, с. 169, 171].

Про враження від вистав у «дуже театральному містечку» Вінниці М. Велізарій зазначила, що з появою афіш, «біля них одразу ж збирався галасливий натовп городян. [...] аншлаг висів уже за три години після оголошення про гастролі Дальського». У спогадах вказано віковий і етнічний склад публіки («не лише єврейська молодь, а й поважні батьки палко любили театр») і навіть ціну квитка – «полтинник» (50 копійок). «На «Отелло» прийшла вся Вінниця». З не меншим успіхом ставили «Гамлета». В спогадах актриси, надрукованих двома роками раніше, описано аншлаг після «Гамлета» і кумедну історію з афішою вистави: «Дальський поглянув – і засміявся: на нас [з афіші] дивилася комічна чорна пика з вираженими очима і людожерським ротом. А над нею – напис: «Мамонт Дальський». А під пикою: «Великий

трагик» [3, с. 31–32.]. До паралелі «Дальський-Вінниця» варто додати і те, що молодший брат трагика, драматичний актор Володимир Вікторович Неєлов (сценічний псевдонім Мерцалов) також виступав із гастрольями у Вінниці в 1906–1907 рр. Взагалі, з чотирьох братів і трьох його сестер лише один брат не пішов шляхом служіння Мельпомені, інші стали акторами, режисерами чи драматургами [6, с. 176].

Через три дні актори поїхали до Умані. «Ще менше містечко, ще більш убога обстановка», – ділиться враженнями Марія Іванівна. Однак саме цей гастрольний майданчик подарував їй нове знакове знайомство з дуже цікавим актором Вишневським із чудовою статурою, виразним обличчям і дуже добрим голосом. «Дальський передав йому роль Яго і не помилився». Ще краще йому давалася роль Сантоса в «Уріель Акоста» К. Гуцкова, де він сміливо встановлював у грі свій тон [2, с. 174]. Пізніше О. Вишневський (справжнє прізвище Вишневецький) стане біля витоків Московського художнього академічного театру [7, с. 769].

Востаннє на Поділлі М. Велізарій побувала у 1917 р., в розпал Української національної революції. У спогадах актриса зазначила про невдале вінницьке товариство: «Адміністратор тягне в одну сторону, я як художній керівник – в іншу» і водночас відгукнулася про колектив нового міського театру: «труппа велика і гарна» [2, с. 263].

Спогади торкаються епізодів перебування артистів у Вінниці та Умані й розкривають чимало сторінок театрального життя Поділля, ближче знайомлять із театральною публікою, гастрольями знакових артистів і їх

репертуарними вподобаннями, облаштуванням театрів краю кінця ХІХ – початку ХХ ст.

1. Ашукин Н. Хрестоматия по истории русского театра XVIII и XIX веков. Москва – Ленинград : Искусство, 1940. 579 с.

2. Велизарий М. Путь провинциальной актрисы. Москва – Ленинград : Искусство, 1938. 320 с.

3. Велизарий М. Шекспир на провинциальной сцене // *Советский театр. 1936. № 11. С. 27–33.*

4. Городиський М. Київський театр «Соловцов». Київ : Держвидав Образотворчого мистецтва і муз. літ. УРСР, 1961. 121 с.

5. Григор'єв Р. Вінницький театр у часи Української національної революції (1920–1921 рр.) // *Доля поляків і доля вітчизни: погляд крізь століття – II. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 114–121.*

6. Неелов В. Нееловщина. Т. 1. Материалы к истории рода Нееловых. Ч. 2. Имена, топонимы, документы. Ярославль : Индиго, 2013. 592 с.

7. Ростозкий Б. А. Л. Вишнеvский (1861–1943) // *Ежегодник МХТ за 1943. Москва. 1945. С. 769–776.*